

Adolf Hoel – urettferdig dømt for landssvik?

Av professor dr. juris Anders Bratholm

Anders Bratholm er født i 1920, cand. jur. 1948, dr. juris 1958, professor 1960, emeritus 1990.

Hvem var Adolf Hoel? De fleste forbinder vel i dag lite med navnet, men for dem som opplevde krigen og okkupasjonen ringer kanskje noen bjeller. Var han ikke en periode rektor ved Universitetet i Oslo tro – overtok etter professor Didrik Arup Seip da han ble arrestert av tyskerne i 1941?

Jo, tampen brenner. Etter at Seip ble arrestert, utnevnte okkupasjonsmakten som ny rektor, statsråd i Quislingregjeringen, Ragnar Skancke. Men siden statsrådsposten krevde det meste av Skanckes tid, måtte det utnevnes en prorektor til å skjøtte det daglige arbeidet ved Universitetet, og det ble den kjente polarforskeren Adolf Hoel. Senere fratrådte Skancke som rektor, og Hoel ble utnevnt til hans etterfølger.

Hoel var først uvillig til å påta seg oppdraget som prorektor, men han ble satt under sterkt press fra en rekke fremtredende professorer med klar nasjonal holdning. De fryktet – og med rette – at dersom Hoel ikke påtok seg vervet, ville andre med nazistiske holdninger – enkelte av dem meget forhatt – gjøre det til skade for Universitetet og landet. Noen av dem som presset Hoel hardest, var flere av de lovlig valgte dekanene, deriblant professor G. H. Monrad-Krohn fra Det medisinske fakultet. Ifølge det stenografiske referatet sa Monrad-Krohn som vitne under straffesaken mot Hoel bl.a.:

«Ved et fremstøt fra vår side fikk Hoel rektortittelen, og det har han absolutt ingen skyld i selv. Vi må takke Vår herre, at vi fikk Hoel ... Det som var Hoels ulykke er at han i dag sitter anklaget for å være NS. Det er jo vårt hell at de hadde en så anstendig mann å sette inn da.»

Under straffesaken var det også en rekke andre velrenommerte professorer som kunne forklare at Hoel ble overtalt av gode nordmenn til å påta seg oppdraget som prorektor og senere rektor, og at han hele tiden motarbeidet tyskerne og Nasjonal Samling så godt det lot seg gjøre.

Av andre som støttet ham under rettssaken, kan nevnes professorene Halvor Solberg, Werner Werenskiöld, Frede Castberg, Carl Marstrander og overbiblio-

tekar ved Universitetsbiblioteket, Gerhard Munthe, alle betydelige på sine fagområder og klare motstandsmenn under okkupasjonen.

Et stort antall av de ca. 1200 mannlige studentene som i november 1943 ble arrestert i Oslo av okkupasjonsmakten, har meget å takke Adolf Hoel for. Han var utrettelig i sitt arbeid for å få frigitt studentene, eller for å mildne oppholdet for de ca. 650 som ble sendt til fangenskap i Tyskland. Når så mange ble løslatt før deporteringen fant sted, og ca. 140 fikk reise hjem fra tysk fangenskap i 1944, skyldtes dette ikke minst Hoels innsats. Han hadde alltid en dør åpen for bekymrede foreldre – hadde samtaler med om lag et tusen av dem. Han medvirket også ved sin store innsats til å få løslatt en rekke arresterte universitetslærere og et stort antall andre.

Hoel oppnådde også at tyskerne ikke la beslag på Universitetets lokaler, og forskningen kunne stort sett gå sin gang, selv om Universitetet ble stengt for studentene fra november 1943.

Da krigen nærmet seg slutten, anmodet hjemmefrontens leder, høyesterettsjustitiarius Paal Berg, en professor ved Universitetet i Oslo om å gi Adolf Hoel et vink om å nedlegge rektorvervet. Han ville da stå seg bedre ved rettsoppgjøret etter krigen. Professoren, som ikke kjente til Bergs stilling som hjemmefrontens leder, ga rådet videre, men Hoel mente at han som rektor fremdeles hadde til oppgave å vareta de norske interessene, og fant at dette hensynet måtte gå foran egeninteressen.

Man kan spørre om hvorfor Hoel på tross av hans langvarige og betydelige innsats for å verne om norske interesser, likevel ble arrestert og måtte tilbringe et års tid i varetektfengsel for senere å bli dømt til ett og et halvt års fengsel for landssvik. Han fikk også som mange andre arresterte like etter krigen en brutal og ydmykende behandling. Han ble f.eks. utsatt for en simulert henrettelse – som Hoel trodde var virkelig – og som ble fotografert av utenlandsk presse da «henrettelsen» skjedde. Hoel har gjort rede for sin årelange innsats under okkupasjonen for norske interesser i to bøker han har utgitt etter krigen: «Et oppgjør med landsmenn» (1951) og «Universitetet under okkupasjonen» (1978). Min fremstilling bygger i det vesentlige på kilder uten noen partsinteresse.

Når Hoel ble tiltalt og straffet for landssvik, skyldtes det i første rekke at han var medlem av Nasjonal Samling fra før krigen, og at han ikke meldte seg ut da krigen kom. Innmeldelsen skyldtes at NS hadde en egen programpost om å fremme de norske polarinteressene – en sak som Hoel i egenskap av polarforsker var meget opptatt av. Han var passivt medlem av NS og betalte ikke kontingent. Han hadde som rektor skrevet en artikkel i Aftenposten som måtte oppfattes som støtte til norske frontkjemper som deltok i det tyske angrep på Sovjetsamveldet. Ifølge dommen i saken hadde artikkelen en «nøktern form». Hoel forklarte artikkelen med at han ble sterkt presset av nazistene til å skrive den, og han følte at han måtte gjøre det for å opprettholde sin troverdighet i forhold til okkupa-

sjonsmakten. Det gikk rykter på nazistisk hold om at Hoel ikke var til å stole på, og lederen av det NS-ledede statspoliti utstedte visstnok en arrestordre på ham, uten at den ble iverksatt.

På bakgrunn av Hoels betydelige innsats for Universitetet og andre norske interesser under krigen, er det vanskelig å forstå tiltalen mot ham og dommen på ett og et halvt års fengsel. For det første talte meget for å henlegge straffesaken istedenfor å reise tiltale, og i alle fall burde han ha fått påtaleunntatelse. Når saken først var reist, kunne det ha vært grunn til å benytte seg av den adgangen landssvikloven ga til å frifinne når tiltalte hadde innlagt seg fortjenester ved patriotisk innsats.

Det er vanskelig å finne noen annen forklaring på den hårde skjebne Hoel ble rammet av enn at han kom i klemme mellom to fløyer ved Universitetet i Oslo under krigen: De som var innstilt på en konfrontasjon med NS og okkupasjonsmakten, selv om omkostningene skulle bli høye, og de som også hadde en klar nasjonal holdning, men som gikk inn for at motstandskampen så vidt mulig skulle føres slik at omkostningene ikke ble for store.

Ved Universitetet førte denne motsetningen i synet på kampmidlene til at de mest aktivistisk innstilte universitetslærere organiserte en hemmelig motstandsledelse som få universitetslærere kjente til – Aksjonsutvalget. På den annen side stod de fleste av de lovlig valgte dekanene som så det som viktig å holde Universitetet i gang. De fant at dette var i landets interesse på bakgrunn av bl.a. det store behov for akademisk arbeidskraft som ville melde seg etter krigen. Til dette kom at mange av studentene var aktive i motstandsarbeidet, en virksomhet som kunne drives nokså ukontrollert i ly av studiene.

Lederen for Aksjonsutvalget inntil han ble arrestert, var professor Harald Schjelderup, med professor Einar Molland som en god støttespiller. Sentrale personer som stod for den mer moderate motstandslinjen («dekanlinjen»), var professor G. H. Monrad-Krohn, dekan for Det medisinske fakultet, og professor Halvor Solberg, dekan for Det matematisk- naturvitenskapelige fakultet.

I mange viktige universitetssaker under okkupasjonen var Aksjonsutvalget og dekanene på linje, men én av de sakene hvor synet var forskjellig, gjaldt nettopp rektor Hoel. Mens dekanene og trolig flertallet av universitetslærerne ønsket Hoel som prorektor og senere som rektor, var Aksjonsutvalget sterkt imot. På den måten fikk straffesaken mot Hoel stor symbolbetydning for de to grupper universitetslærere. Hvis Hoel ble dømt, var det en seier for Aksjonsutvalgets linje. Hadde Hoel blitt frifunnet, kunne dette oppfattes som en seier for «dekanlinjen». Av den grunn kom det til mange konfrontasjoner mellom de to grupper under vitneavhøringene i straffesaken mot Hoel, og en professor som stod for «dekanlinjen» – den internasjonalt kjente språk- og runeforsker Carl Marstrander – uttrykte det slik da rettssaken pågikk: «Dom over Hoel blir en dom over flertallet av universitetslærerne».

Uenigheten om kampmidlene preget også motstandskampen på mange andre samfunnsområder, og denne uenigheten gjenspeiler seg også i de forskjellige syn som er kommet til uttrykk blant historikere og andre i debatten om okkupasjonstiden. Jeg har ikke følt meg fristet til å delta i denne debatten, ikke engang om rettsoppgjøret etter krigen, selv om jeg ikke anser det som plettfritt. En av plettene som har plaget meg siden jeg foretok mine undersøkelser om Universitetet under okkupasjonen, og særlig arrestasjonen av studentene i 1943 (Lov og Rett 1943 s. 515–555), er den behandlingen vårt land ga Adolf Hoel, og jeg har følt behov for å bidra til at hans ettermæle får den oppreisning det fortjener.